

Россия Федерациязының чырыдыдышкын яамызы

Тыва Республиканың өөредилге яамызы

Чөөн-Хемчик кожууннун өөредилге эргелели

Тус чернин бюджеттиг ниити билигнин өөредилге чери

Чыргакы ортумак школазы

Директорнун өөредилге
талазы-биле оралакчызы

1 дугаар дужаалы-биле
чөпшээрээн.

Ооржак О.М. /Ооржак О.М./
« 29 » август 2024г

10-гу класска

тыва дыл эртемниниң

ажылчын программазы.

(ФКӨС, долу ортумак школа)

Тыва дыл болгаш чогаал башкызы

Хен-оол Оксана Баламовна.

2024-2025 өөредилге чылы

Чыргакы, 2024г

10-гу класстын тыва дыл кичээлдеринин календарь-тематиктиг планы.

Кич ээлд иң №	Кичээлдин темазы. 1-ги чартык чыл.	шагы	Эрттирер хүнү	
			План езугаар	Херек кырында
1	Киирилде кичээл. Тыва дыл-турк дылдарнын бирээзи. Оске турк дылдарнын аразында тыва дылдын туружу.	1	02.09	
2	Тыва дылдын ниитилел хулээлгелери	1	04.09	
3	Орхон-Енисей бижии- турктернин огбелеринин бижии. Бижиктиг тураскаал-дарнын шыгжаттынганы. Бижимел тураскаалдарнын хевирлери, жанрлары.	1	09.09	
4	Амгы тыва дылдын ажыглаттынып турар хевирлеринин дугайында билиг. Тыва дылдын диалектилеринин болуктээшкини.	1	11.09.	
5	Лексика болгаш Фразеология. Сос. Состун утказы, уткаларынын аразында харылзаалар. Состун лексиктиг болгаш грамматиктиг уткалары.	1	16.09	
6	Состун уткалыг харылзааларынын аайы-биле болуктери: омоним(оон хевирлери) синоним (оларнын янзылары), антоним.	1	18.09	
7	Лексиканы тывылган угунун аайы-биле болуктээри. Ниити турк лексика. Улегерлээн лексика. Лексиканы Ажыглалынын аайы-биле болуктери.	1	23.09	
8	Хыналда диктант. Улуг от.	1	25.09	
9	Частырыглар-биле ажыл. Онзагай ажыглалдыг состер: табу, эвфемизмнер.	1	30.09	
10	Тыва ономастика.	1	02.10	
11	Фразеология.	1	07.10	
12	Тыва лексикография	1	09.10	
13	Чугаа сайзырадылгазы. Кичээл - зачет «Лексика»	1	14.10	

14	Фонетика, Графика, Орфоэпия (Шын адалга). Ажык болгаш ажык эвес уннернин болуктээшкени.	1	16.10	
15	Хыналда диктант. Кашпал.	1	21.10	
16	Частырыглар-биле ажыл. Графика. Алфавит.	1	23.10	
17	Кадыг(ъ) болгаш чымчак(ъ) демдекти хереглээри. Слог. Ударение.	1	04.11	
18	Орфоэпия (Шын адалга). Состу шын кожуреринин дуруму.	1	06.11	
19	Сос тургузуу болгаш сос чогаадылгасы. Состернин уткалыг кезектери.	1	11.11	
20	Дөс дугайында билиг.Хевир тургузар кожумактар.Өскертилге кожумактары.	1	13.11	
21	Сос чогаадылгасы. Морфологтуг арга. Синтаксистиг арга. Хурангайлаашкын аргасы.	1	18.11	
22	Сос чогаадылгасынга катаптаашкын. Тест-биле ажыл.	1	20.11	
23	Грамматика. Морфология. Чугаа кезектери. Чүве ады. Чүве адынын бичеледир-чассыдар хевири, өскерлир хевирлери: сан, хамаарылга, падеж хевири.	1	25.11	
24	Чүве адының морфологтуг сайгарылгасы	1	27.11	
25	Демдек ады. Демдек адынын чадалары.	1	02.12	
26	Демдек адының морфологтуг сайгарылгасы	1	04.12	
27	Сан ады. Сан адынын болуктери.	1	09.12	
28	Сан адының морфологтуг сайгарылгасы.	1	11.12	
29	Кичээл-зачет. Чүве ады,демдек ады, сан аттарының морфологтуг сайгарылгалары.	1	16.12	
30	Хыналда диктант. Өрт	1	18.12	

31	Частырыглар-биле ажыл.Морфологтуг сайгарылга.	1	23.12	
32	Чартык чылда ниити өөрөнгенинге катаптаашкын.	1	25.12	
	2-ги чартык чыл			
33	Кылыг сөзү.	1	13.01	
34	Кылыг созунун залогтары.	1	15.01	
35	Кылыг сөүнүң видтери.	1	20.01	
36	Кылыг сөзүнүң морфологтуг сайгарылгазы.	1	22.01	
37	Причастиелер	1	27.01	
38	Деепричастиелер	1	29.01	
39	Наклонениелер. Болуушкун наклонениези, ооң үелери.	1	03.02	
40	Дужаал наклонениези	1	05.02	
41	Чөпшээрел наклонениези	1	10.02	
42	Даар наклонение.	1	12.02	
43	Кызыгаарлаар наклонение.	1	17.02	
44	Кылыг сөзүнүң наклонениелеринге ниити катаптаашкын.	1	19.02	
45	Эдертиг. Улуг тоолчу угбай. (Э.ч.арын 153).	1	24.02	
46	Наречие. Наречиениң бөлүктери.	1	26.02	
47	Үениң наречиези.	1	03.03	
48	Кылдыныг аргазының наречиези.	1	05.03	
49	Туруштуң наречиези.	1	10.03	
50	Хемчегниң наречиези.	1	12.03	
51	Чылдагаанның наречиези.	1	17.03	
52	Хыналда диктант. Маадырлыг чоруун олум чок.	1	19.03	
53	Ат орну.	1	02.04	
54	Арынның ат оруннары.	1	07.04	
55	Айтылганың ат оруннары.	1	09.04	

56	Айтырыгның ат оруннары.	1	14.04	
57	Тодаргай ат оруннары.	1	16.04	
58	Тодаргай эвес ат оруннары.	1	21.04	
59	Ат орнунуң морфологтуг сайгарылгазы.	1	23.04	
60	Дузалал чугаа кезектери. Эдеринчилер болгаш дузалал аттар.	1	28.04	
61	Эвилелдер болгаш ооң бөлүктери.	1	30.04	
62	Эвилелзиг сөстөр.	1	05.05	
63	Артынчылар.Артынчыларның хевирлери.	1	07.05	
64	Аян сөстери.	1	12.05	
65	Дузалал чугаа кезектериниң морфологтуг сайгарылгазы.	1	14.05	
66	Хыналда диктант.	1	19.05	
67	Частырыглар-биле ажыл.Морфологтуг сайгарылгалар.	1	21.05	
68	Чылда өөөнгенинге ниити катаптаашкын кичээли.	1	26.05	

Тайылбыр бижик. 10 класс.

1.Программанын ниити характеристиказы.

**10 класстың “Кол ниити өөрөдилгениң «төрээн (тыва) дыл» эртеминге
ажылчын өөрөдилге программазын”** Федералдыг күрүнениң өөрөдилге

стандартының негелделеринге дүүштүр тургускан болгаш Федералдыг ажылчын программага (авторлары: А.К.Ойдан-оол, Б.К.Ондар, Доржу К.Б, Е.М.Куулар., 2007ч 10-11 кл) дүүштүр кылып тургускан.

Өөредилге номунун автору ады, үндүрген чылы: А.К.Ойдан-оол, Б.К.Ондар, К.Б.Доржу, Е.М.Куулар. Тыва дыл. 10-11 класс. ТывН/Ч. Кызыл, 2007.

Программаны тургузарынга үндезин болган **нормативтер болгаш эрге-хоойлу баазазы:**

- 2012 чылдың декабрь 29-та үнген 273-ФЗ дугаарлыг «Россия Федерациясында өөредилге дугайында» Федералдыг хоойлузу (п. 4, 14-кү кезээ);
- 2018 чылдың август 3-те үнген 317-ФЗ дугаарлыг «Россия Федерациясында өөредилге дугайында» Федералдыг хоойлузунда 11 болгаш 14 кезектеринде өскерилгелер дугайында» Федералдыг хоойлу;
- Тыва Республиканың үндезин хоойлузу (Конституция, 5 кезээ)
- «Тыва Республикада дылдар дугайында» хоойлу (декабрь 31, 2003 ч., № 462 ДХ-I, өскерилгелерлиг: апрель 12, 2019 ч.).

2.Тыва дылды өөредиринин сорулгалары:

Өөредилгиз:

- Тыва дылдың билиглерин шингээди алыр, номчаан болгаш дыңнаан чүүлүнүн кол бодалын илереди билир;
- уругларның сөс-домаан байыдар болгаш грамматиканың өске-даа хевирлерин чугаа-домаанга ажыглап шыдаар;
- шингээди алган аргаларын болгаш билиглерин херек кырында амыдыралга ажыглаары

Кижизидилгелиг:

- хамааты мөзү-шынар болгаш төрөөн чуртунга ынак болурунга кижизидер, төрөөн дылынга ынак, төрөөн дылын, чүдүлге-сүзүглелин үнелээри дег медресе билиринге, чугаалажып билиринге болгаш төрөөн дылынга даянып тургаш, өске-даа эртемнерни чедишкенин билип албышаан, долгандыр турар амыдырал болгаш бойдус дугайында билиглерин калбартыр;

Сайзырадыр:

- угаан-бодалын болгаш дыл-домаан сайзырадыр, медреселдиг, литературлуг дылдың нормаларын ажыглап тургаш, хостуг чугаалажып, бодунун бодалын шын чугаалап билиринге чаңчыктырар;

3.Өөредилге планында тыва дыл эртемнинин туружу болгаш ролу.

Амгы үеде тыва дыл Тыва Республиканың күрүне дылы болбушаан, тыва чоннун төрөөн дылы бооп чоруур. Өөреникчилерни тыва дылга өөредири оларның долгандыр турар бойдуска болгаш ниитилелге хамаарылгазын база үзел-бодалдарын хевирлээр. Оон аңгыда төрөөн дыл эртеми уругларның логиктиг боданыышкынын, дыл-домаан сайзырадыр.

Өөредилге программасы болгаш өөредилге номнары өөреникчилерге теоретиктиг,

практиктиг билиглерни дамчыдарының кол принциптери, методтары, аргалары-биле харылзаалыг. Тыва дыл кичээлдеринге хереглээр сөзүглелдер, өөредилге номнарында бердинген мергежилгелерниң сөзүглелдери чечен чогаалдардан алдынгылаан.

4.Эртемни өөрөнгөн соонда туңнелдер.

Ооредилгенин ***бот-тускайлаң туңнелдери*** өөреникчинин үзел-бодалын боду тодарадып, боду сайзырадып, боду углап билиринче, өөредиринин чугулазын, чаа билиглер шингээдип алырын медреселдиги-биле угаап билиринче, хой чоннарның аразынче хууда болгаш хамааты туружун быжыглап, амыдыралчы планнарын тургузуп, ону боттандыраарынче угланган болур.

Предметтиг туңнелдер кижинин ажил-херээнин дараазында байдалдарынче: тыва дыл эртемниин спецификазын медресеп билип алырынче , чаа билиглерни чедип алырынын янзы-буру аргаларын ажыглап шингээдиринче, теориялыг билиглерни амыдырал-биле холбап өөредиринче, эстетиктиг көрүштү хевирлээринче угланган болур.

Метапредметтиг туңнелдер өөреникчилерге тыва дыл эртемниин өске эртемнерниң теория-практиктиг билиглери-биле чергелештир өөредиринче, өөредиринин бот-тускайлаң, коммуникативтиг (харылзаа тудуп, чугаалажып билирин) Регулятивтиг (бот-тускайлаң угланышкынныг), чаа билип алырының аргаларын шингээттиреринче угланган болур.

10-гу класска тыва дыл эртемниин утказы болгаш тургузуу:

Школага тыва дыл эртемни өөредиринин программасында лексика, фонетика, сос чогаадылгазы, грамматика (морфология болгаш синтаксис) дугайында билиглерни, шын бижириинин болгаш бижик демдектерин салырынын чанчылдарын, аас болгаш бижимел чугаанын чанчылдарны, стилистика элементилерин, дыл дугайында чамдык билиглерни киирген.

Программаны колдуунда шуушкак принцип езугаар тургускан. Чамдык берге болгаш улуг темаларны , чижээ, лексика, сос чогаадылгазын чангыс эвес, аңгы-аңгы класстарга чадаланчак кылдыр өөредирин көрдүнгөн.

10 класска баштай «Тыва дыл - турк дылдарнын бирээзи» деп киирилде кыска тайылбыр кезээн эрткеш, 9-ку класска өөрөнгөн чуулдерин катаптаар. Оон улай «Тыва дылдың ниитилел хүлээлгелери» деп кезекке тыва дылдың ниитилелге ажыглаттынып турар хүлээлгелерин өөренир. «Лексика болгаш Фразеология» кезээнге сөс, сөстүң уткалары, а «Сөстүң уткалыг харылзаазынын аайы-биле болгаш тывылган угунуң аайы-биле» деп бөлүктөргө омоним, синоним , антонимни катаптап, практиктиг ажилдарны кылыр. «Фонетика. Графика. Орфография» деп кезекке ажык болгаш ажык эвес үннерниң бөлүктээшкннерин, дүрүмнерин катаптап, практика кырында ажилдарны кылыр. «Сөс тургузуу. Сөс чогаадылгазы» деп кезектерге сөс тургузуун сайгарып тура, сөс тургузуунуң тургустунган аргаларын катаптаар болгаш практика кырынга мергежилгелер-биле ажилдаар. «Грамматика. Морфология» кезээнге тускай болгаш дузалал чугаа кезектерин катаптап, билиин ханыладыр. Анаа практиктиг ажил кылдыр морфологтуг сайгарылгаларны болгаш номда көрдүнгөн мергежилгелер-биле

ажылдаар.

10-гу классты доозун тура, өөреникчилер дараазында мергежилдерни болгаш чаңчылдарны чедип алыр:

1.Лексика болгаш Фразеология сөстөрнүң уткаларын, шын адалга болгаш бижилгезин өөренип билип алыр.

2. Ажык эвес үннерниң бөлүктээшкени. Үннер каттыжар ниити дурумнер. Ажык эвес үннерниң сөс иштинге дөмөйлежири (ассимиляция) база сингармонизм дурумнеринге хамаарыштыр шын бижип, катаптап, өөренирлер.

3.Кадыг (ъ) демдекти болгаш чымчак (ь) демдекти бижикке хереглээри деп темада орус болгаш тыва дылда кадыг демдек(ъ) болгаш чымчак(ь) демдектиң шын бижилгезин шингээди, катаптап алырлар.

Пунктуациядан. 5-9 класстарга ооренген бижик демдектерин сөзүглелдерден тывар болгаш бадыткаар.

Орфографиядан.5-9 класстарга өөрөнгөн шын бижилге дүрүмнерин шингээди, катаптап алыр, оларнын бижилгезин тайылбырлап билир.

6.Өөреникчилерниң билииниң деңгелинге негелделер

1. Тыва дыл кырынга бодунун бодалын чугаанын аас болгаш бижимел хевиринге шын, билдингир, чараш, частырыг чок чугаалап билир ужурлуг;
- 2.Орфографияның болгаш пунктуацияның дүрүмнерин канчаар ажыглаанын тайылбырлап билир;
- 3.Ажык болгаш ажык эвес үннерни ылгап билир;
- 4.Сөстөрнүң лексиктиг уткаларының аайы-биле чаңгыс болгаш хөй, көжүргөн уткалыг; аразында синоним, антоним, омоним харылзааларлыг деп ылгаар.
- 5.Сөс тургузуун сайгарып,сөс чогаадылгазының кол аргаларын билир;
- 6.Чугаа кезектерин танып билир, домакка ролюн тодарадып, морфологтут сайгарылганы кылып билир ужурлуг.

7.Өөреникчилерниң билиинин түңнелдерин үнелээри

Өөреникчилерниң билиин дараазында түңнелдер езугаар үнелээр:

-дылдың грамматиктиг, лексиктиг, орфоэптиг, орфографтыг, пунктуастыг нормаларын билир;

-дылдын тургузуунун дугайында кол билиглерни шингээди, алганы: фонетиктиг, лексиктиг, грамматиктиг болгаш сөзүглелдин тургузуун билирин көөр.

10-гу класска ниитизи-биле тыва дылды өөредиринге -34 шак көрдүнгөн. Оон иштинде: оларны чаа программа езугаар грамматиктиг материалды оөредиринге – 15 шак;

хыналда ажылдарга- 4шак.

Чугаа сайзырадылгазынга практиктиг кичээлдер саны – 15 шак.

Немелде литература:

1. Доржу К.Б. Амгы тыва литературлуг дылга мергежилгелер чыындызы. Кызыл: ТывН/Ч, 2003.
2. Доржу М.Д. Бай-Тайгинский говор в системе диалектов тувинского языка. Кызыл: ТывН/Ч, 2002.
3. Кара-оол Л.С. Тыва дылдын практикуму. Студентилерге ооредилге ному. Кызыл: ТывКУ, 2011.
4. Март-оол К.Б. 5-9 класстарга тыва дылды башкылаарынын методиказы. Кызыл, 2002.
5. Сат Ш.Ч. Амгы тыва литературлуг дыл. Фонетика болгаш семасиология, фразеология, фонетика, морфология. Кызыл: ТывН/Ч, 6. Ойдан-оол А.К., Ооржак М.Ч., Ооржак С.-С.Т. Диктантылар чыындызы. 5-9 класстарга. Башкыларга дузаламчы.- Кызыл, 2003.
7. Ойдан-оол А.К., Тадар-оол С.К. Эдертиглер чыындызы. 5-9 класс. Башкыларга дузаламчы. –Кызыл, ТывН/Ч, 2004.
8. Салзынмаа Е.Б. Грамматиктиг сайгарылгалар чуруму. Кызыл: ТывКУ, 2004.
9. Сат Ш.Ч. Амгы тыва литературлуг дыл. Синтаксис. Кызыл: ТывН/Ч, 1983.
10. Сат Ш.Ч. Тыва диалектология. Кызыл: ТывН/Ч, 1987.
11. Сувандии Н.Д. Тыва дылдың практикунга мергежилгелер чыындызы. Кызыл, 2003.
12. Тыва орфографиянын болгаш пунктуациянын дурумнери. Кызыл: Республика типографиязы, 2001.

Словарьлар:

1. Бартан О.О. Тыва дылда эмнелге сөзуглели. Кызыл: Рестипография, 2004.
2. Древнетюркский словарь. _ Л.: Наука, 1969.
3. Монгуш Д.А. Русско-тувинский словарь. _ М.: Русский язык, 1980.
4. Монгуш С.Ч., Ондар Н.А. Юридиктиг терминнернин орус-тыва словары. Кызыл: ИПК «Эне созу», 1997.
5. Монгольско-русский словарь. _ М.: Улсын гадаад, Дотоодын Олон хэлний толь бичгийн хэвлэл, 1957.
6. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. _ М.: Русский язык, 1988.
7. Ондар Б.К. Краткий словарь гидронимов Тувы. _ Кызыл: ТН/Ч, 1995.
8. Ондар Б.К. Топонимический словарь Тувы. _ Кызыл: ТКИ, 2007.
9. Серенот С.К. Сарыг шажыннын тайылбырлыг словары. Кызыл: ИП Ооржак Р.К., 2010.

10. Серенот С.К. Буддизмни тайылбырлыг словары. Кызыл: ИП Ооржак Р.К., 2011.
11. Тыва дылдың тайылбыр словары. Том 1. (А-Й). _ Новосибирск: Наука, 2003.
12. Тыва дылдың тайылбыр словары. Том 1. (К). _ Новосибирск: Наука, 2004
13. Татаринцев Б.И. Этимологический словарь тувинского языка. Том 1 (А-Б). _ Новосибирск: Наука, 2002.
14. Татаринцев Б.И. Этимологический словарь тувинского языка. Том II. (Д, Е, И, Й). _ Новосибирск: Наука, 2003.
15. Татаринцев Б.И. Этимологический словарь тувинского языка. Том III. (К, Л, М, О). _ Новосибирск: Наука, 2004
16. Тыва-орус словарь. _ М.: Сов. энциклопедия, 1968.
17. Хертек Я.Ш. Тувинско-русский фразеологический словарь. _ Кызыл: ТКИ, 1975
18. Хертек Я.Ш. Русско-тувинский фразеологический словарь. _ Кызыл, 1976

База ол ышкаш:

- тыва дыл кичээлдеринге тема аайы-биле белеткээн слайдылар;
- тыва дыл кичээлдеринге хереглээр плакаттар;
- аттыг болгаш сюжеттиг чуруктар;
- уругларнын билиин хынаарынга белеткээн тест ажылдар.

